

Petrarca az Urániában.

Kármán, Pajor és Schedius rövidéletű folyóirata az egész világot egyszerre ki akarta tárni honunk széplelkű asszonyainak ámuló szemei előtt. Mohón hordták össze mindent, aminek értékét vagy érdekességét nyugati kortársaik tekintélye biztosítani látszott.

Kármánt minden európaiságra és sokoldalúságra ösztökölte. Apja, Losonc református lekipásztora is Németalföldön iskolázott „európai”. Ő maga Bécsben tanul jogot és szép német leveleket vált egy kalandos életű, világot járt horvát gróf osztrák feleségével. Hibátlan franciasággal idézi Bärthélemy e korban oly sok kiadást ért Anacharsisának címét és De Sacy egy szellemes mondását. Az Uránia *Eliza* című cikke előtt, amely Raynal abbé, a híres nemzetgazdász-szociológus lírai búcsúját tolmácsolja magyar nyelven, lelkesen hódol „a felséges író, az emberiség bajnoká” előtt, aki „a letapodott nyavalyás szercesennek az európai hatalmas ellen védelmé”. Az Elizát azonban valószínűleg németből fordították.¹ Viszont a csak francia s ritkán német könyvet olvasó divathölgyet ugyancsak kifigurázza *A módi szerzője*.²

A folyóiratok korszerű mintáját, a *Spectator*t meg francia formájában nevezi meg az Uránia. Pope *Windsori erdejének átdolgozása*,³ Shakespeare és Milton nevének emlegetése, Albion dicsőítése arról tanúskodik, hogy a század bálványa: a felvilágosult s mégis érzelmes Anglia fölényét az Uránia is elismerte.

Sokkal jelentékenyebb a német befolyás, s minden valószínűség szerint az Uránia mintája s legtöbb cikkének forrása valamelyik német folyóirat, amely Magyarországon is el volt terjedve. Fanni, hogy zavarát palástolja, udvarlójával Gessnert olvastatja fel, de a Józsi választotta idill részlet valószínűs vallomás.⁴ Schiller, Wieland, Adelung, a meseíró Lichtwer⁵ hatása

¹ Legalább a szómagyarázó jegyzetek (Kolonie, Magazin, Niederlage) erre mutatnak, ámbar Kolonie lehet elírás a colonie helyett (Kármán német írásait C-vel jegyzí!), a magazin Z-je viszont francia eredetűt sejtetne. — Raynalról mint plagizátorról l. Bonnerjea René: *Adalékok Raynal V. T. abbé műveinek forrásairól*. Bpest, 1936.

² Ez maga német minta után készült.

³ Fest Sándor: *Pope és a magyar költők*. (E. Ph. K. 1916.)

⁴ Ez a jelenet föltétlenül *Werther* hatása alatt került Kármán kis regényébe. Werther Lotte fogja felolvasásra — ők Ossiant olvasnak —, ugyanilyen eredménnyel...

⁵ *A vándorló (Kármán művei*. Nemzeti Könyvtár, Budapest, 1879. I. 253.) Lichtwernek a jätékdüh ellen intézett *Die seltsamen Menschen* c. tanítómeséjét adja prózai fordításban. (*Lichtwer's Fabeln in vier Büchern*) Cabinets-Bibliothek der Deutschen Classiker. (N. F. 1830) I. 87.

nyilvánvaló, s természetes, hogy éppen ezeké: a folyóiratszerkesztő kora friss irodalmával kerül kapcsolatba, hiszen a német folyóiratok is frissek még s egy-egy eleven kör szolgálatában állnak. A Fanni nevet Klopstock ideáljának köszönhetjük, *Fanni hagyományai*, amelyet a Wertherrel szoktak kapcsolatba hozni,⁶ mindenesetre a nemzetközi s elsősorban a német szentimentális regény láncába illik valahol. Az *Eldorádó* című cikk kedvéért a „Sage“ ezót ekkor magyarítják „mondá“-ra.

Olaszul bizonyosan tud valamit Kármán, legalább annyit, amennyit Bécsben, az operaszövegírók aranyos fészkeben minden művelt ember beszélde s leveleibe kevert, mint arról a Markovics grófnőhoz, a „cara mia seccaturához“ intézett levelek tanúskodnak. A *Fanni élete* című bevezető azt mondja Fanniról, amit Petrarca mondott Laurájáról: „A világ őtet nem esmérte, valamíg véle bírt és csak azoknál esmértes, akik itt maradtak, hogy őtet sirassák.“

A *Petrarca remetesége* című cikk ebben a gazdag sokféleségben szorít helyet magának.⁷ Rövid bevezetés élénk varázsolja Vacluse keskeny völgyét, a Sorgue forrását. „A hegynek lehajló oldalában lakott Petrarca. Itt élte végig napjainak maradványit, kedves Laurájának szomszédságában, a nyugalom és tudományok ölében. De ilyenek a mi reményseink! Itt kellett neki tőle megválni, és itt siratta annak halálát és a maga fájdalmait. Ez a vadon bérc hangoztatta jajgatásait.“ S a cikkíró most két ily „jajgatást“ ad próbául „szabad fordításban“.

Nem volt könnyű a két ihletett, szépen gördülő prózaköltemény eredetijét a *Le Rime* sorozatban megtalálni, annyira szabad az átdolgozás, s mint látni fogjuk, más okokból sem. Jellemző erre az első szemelvénny terjedelme, amely Abafi—Aigner Nemzeti Könyvtárának kis formátumában 24 sort tesz ki, pedig az eredetije egy 68 soros canzone.

Tanulságos lesz az eredetitől való eltérés szempontjait is számbavenni. Petrarca csaknem mindig „divat“; minden kor megtalálja hozzá természetes kapcsolatait. Már kódexirodalmunkban feltűnik vallásos költeményével,⁸ a renaissance-nak elsőrendű ihletője; a renaissance-t folytató barokk és rokokó a finomkodás és ötletesség cifráit szereti benne, a preromantika a földi valóságokkal dacoló emberfölötti érzést és a természetben elmélyedő hangulatot. A korai romantika s a virágjában álló romanticizmus csöndes ihletője ő. 1794-ben Kármán, 1796-ban Kisfaludy Sándor, 1839-ben Eötvös veti papírra Vacluse ellenállhatatlan benyomásait.

Az Uránia írója olyan részleteket választ, amelyek magára Vacluse-ra utalnak. Az egyik a „Tiszta forrás, híves és kedves csergeteg“ dicsőítésével kezdődik, amelyhez ma is zárandokutakat vezet a jól irányított idegenforgalom. A másik szemelvénny is Vacluse-t s a Sorgue-ot aposztrofálja: „Oh te, a ki annyiszor hangzasz jajjaimmal egyedül való völgy! és te folyó, a mely könnyeimmel dagadsz!“

⁶ Erről a Kérdésről l. *A magyar irodalom Európában* c. könyvem Kármán-fejezetét.

⁷ l. d. kiad. I. 190. skk. II.

⁸ Hét bűnbánó zoltáráról l. Katona Lajos tanulmányát.

Az első mutatvány mintája a CXXXVI. canzone, amely így kezdődik: „Chiare, fresche e dolci acque...“ Itt mindjárt szembetűnik, mennyire egyszerűsít a magyar fordító.⁹ A felvilágosodás embere nem szereti a keresetten finom, körülírára vagy személyesítésre hajló kifejezésmódot s még akkor is elejti, amikor különleges szépségek bontakoznak benne. A sok közül a költemény elejéről hozunk néhány példát: „leheveredett“: „ove“¹⁰ le belle membra pose“; „kellenes fa, a melyre támaszkodott“: „gentil ramo,¹¹ ove piacque, con sospir mi rimembra, a lei di fare al bel fianco colonna“; „a ki egyedül uralkodott szívemben“: „colei che sola a me par donna“ („az, aki nekem egyedül látszik úrnőnek“). Az egyszerűsítés néha józanabb felfogás érvényesülése: „spavento“ (szent borzadály) helyett „bámulva“, „pace“ helyett „nyugodalom“.

A fordító egészen kihagyta a canzone középrészét. Az után, hogy „oh halljátok utolsó szavamat!“, várjuk is ezeket az utolsó szavakat, az olasz költemény 14—39. sorait. De ezek éppúgy kimaradnak, mint a 7—9. sor nyhén erotikus emlékezése. Viszont a canzone legszebb képét: a szép nőre hulló virágosó leírását már híven átveszi a fordító.¹² Aztán végig követi a gondolatmenetet, csak a kissé nehezebben értelmezhető három utolsó sort (66—68.) hagyja el.

A második szemelvényről alaposabb összehasonlítás után kiderül, hogy nem egy költemény fordítása, hanem négy szonettét forrasztja össze. Az első Petrarca CCCI. szonettje („Valle, che de' lamenti miei se' piena...“) Mint az előbbi költeményben, itt is kieserél ritkább kifejezéseket, pl. jelzőket általánosabban használtakkal: „vaghì augelli“: „sebes madarak“, „dolce sentier che sì amaro riescì“: „kies ösvény, a mely most nekem oly nehéz“ (elveszett az „édes“ és „keserű“ ellentéte). Különösen hat, hogy a „spoglia“ szót (földi porhüvely) „szép föld“-nek fordítja.

Most minden átmenet nélkül, folytatólagosan következik a CCLXXXIX. sonetto („Se lamentar augelli o verdi fronde...“) fordítása. Ez is hű és teljes, mint a következő (a CCCII. szonett, amely a szemelvény első darabját közvetlenül követi az eredeti gyűjteményben). Itt-ott a magyar szóválasztás a színesebb: „napszám“ a „giornata“ helyett, a „zöld ágak csendes esörgése“ („verdi frondi mover soavemente“), „villogó forrás“ („lucide onde“), „hozzájárulhatatlan világosság“ („l'eterno lume“). Viszont a dantei „harmadik ő“ vagy „kör“ (cerchio) helyett egyszerűen „harmadik mennye“ olvasunk.

⁹ Lehet, sőt valószínű, hogy francia vagy német közvetítője adott erre biztatást. A nevek nem olaszos, hanem franciás formában szerepelnek: Vancluse és Sorgue, nem Valchiusa és Sorga, mint Petrarciánál.

¹⁰ E példának más magyarázata is van. Eszerint Laura nem a patak partján hever, hanem a patakban fürdik. V. ö. G. Balsamo Crivelli kiadását a Collez. di Classici Ital. sorozatban (Torino, 1929., LII. köt. 170. l.

¹¹ A fordító egyszerűen fának fordítja.

¹² Itt is némi egyszerűsítéssel. Erdemes ideiktatni a magyar költő e bekezdését: „Egykor az ágról hullt egy virágosó kebelébe (olaszul: „sovra l suo grembo“), és berakta diesősséggel. Egynéhány szállongott köntösköre, más szőke hajára, mely gyönggyel ékeskedett, és az arannyal vetélkedett, és még más szerelmes tévelygésben (vago errore) kerengett, s mondani látszott: Itt uralkodik a szerelem!“

A második személyényt negyedik darabul a CGLXXIII. sonetto fordítása fejezi be („Che fai? che pensi? che pur dietro guardi...“). A fordító talán nem értette az utolsó két sort, amelyek elmaradtak, pedig ezekben volt a sajátos záró gondolat. A másik lényeges eltérés, hogy a „túgod és engem“ egybekapcsoló többes első személy mindenütt elmaradt s így valami általános érvényt kap az, ami az olaszban bensőségsen „kettőnk dolga“ volt.¹³

A négy szonett egybedolgozása azzal a következménnyel járt, hogy a „csattanók“ közül három, a folytatólagos szedés miatt alig érezhető már, a negyedik — mint láttuk — a fordító¹⁴ kezén elkallódott. Sőt az összeforrasztás némileg az érthetőség rovására is megy, mert a második darab Laura szavaival végződik, a harmadik elején viszont a költő beszél, s csak lassankint vesszük észre ezt a szereplőváltozást, amelyet semmi sem jelez. Más sorrendben, szakaszokba osztással jól megférnének egymással ezek a gyűjteményben s az időrendben oly közeli szonettek s egy végső és örök téma variációit mutatnák az egyetlen maradandó refrénnel, — ezzel, hogy „mennyország“.

*

A következő években hirtelen föllendül nálunk is Petrarca kultusza. Kisfaludy Sándor és Eötvös között, akik franciaországi tartózkodás esetlegességei révén kerülnek kapcsolatba Vacluse-zel, a „németes“ Kölcsy kedvence, Matthisson testi s képzelt utazásain véve részt, jut el legalább gondolatban a Forráshoz. Sűrűn idézi Petrarcát. Szerelmét egy levélben Petrarca szerelméhez hasonlítja: annyira szent neki ismeretlen örök ideálja. „En úgy jártam egyszer — írja Kállay Ferencnek 1834. december 17-én —, mint Petrarca Novez Laurával s mint Regnard jártak“. Másutt arra utal, hogy Petrarca örökös mozgásban volt Ferrara és Vacluse között.¹⁵ Matthissonnak, akit Kölcsy képzeletben követett svájci emlékgyűjtő útján (különösen az *Andalgásokban*), 1792-ben három verse is dicsőíti Vacluse-t: *An einen Öhlbaum. Bey der Quelle von Vacluse*,¹⁶ a *Vacluse* c. epigramma, amely nagyon jellegzetesen Ossian szerelmeire emlékezik a délvidéki táj közepett; végül a *Reiseplan. An Herrn Scherer von Grandelos* (Lyon, 1792), amelyben útitervének felborulásától remeg a költő-mentor s átkot szór a forradalmi csőcselékre.

¹³ Igaz, hogy nem lett volna könnyű kihámozni a régies *ne* szócskák közül, amelyek mindenütt a *ci*-t helyettesítik.

¹⁴ Vagy a francia, ill. német minta.

¹⁵ Baresai Ábrahám *Magyar vers írására való ösztönözés. A Comminge fordítójának* c. költői levelében, ahol hevenyészett világirodalmi áttekintést ad. Tasso és Lázár János közé Petrarcát iktatja:

„A' Szerelmes Versek, úgy tetszik, könnyebbek,
S a' meg terhelt szívnek olylykor kedvesebbek.
Ezekkel hirdette kerített völgyében (Vacluse)
Petrárka szerelmét hajdani időbenn.“

(*Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*, 65. l.) Ez a kötet Országhalálának évében, 1789-ben jelent meg Révai gondozásában, friss újdonság volt az Uránia szerkesztőinek.

¹⁶ *Kölcsy Ferenc minden munkái*. 3. bővített kiadás. Budapest, Franklin, 1886. IV. 13.

Ebben olvassuk a Petrarca-kultuszra oly jellemző sorokat:

„Freund! unser Barometer
Verkündet heitern Äther;
D’rum wär ich wohl gesonnen,
Noch eh’ der März begonnen,
Trotz dem Rumor der Zeiten,
Die Rhon’ hinab zu gleiten,
Um fromm zu *Laura’s* Asche,
Mit leichter Weidmannstasche,
Nach Sitte der Poeten,
Die Wallfahrt anzutreten .
Doch darf in Schreckenstagen
Man solchen Kreuzzug wagen?
Zumahl auf der mit Blute
Getränkten Reiseroute
Durch Avignon zur Grotte
Von Clüsa’s Urngotte?“¹⁷

Matthisson műveinck az a kiadása, amely kezeim között van, a debreceni Kollégium példánya, s valószínűleg ezt használta Kölcsey is, mikor mint vidéki birtokos, debreceni könyvekkel csillapította kultúrzeniját. De kétségkívül még előbb forgatta az Urániát, amelyben az első preromantikus Petrarca-fordítások föl kellett, hogy hívják minden fiatal literátor figyelmét, még akkor is, ha a széphalmi mester nem becsülte sokra ezeket a fordításokat.

Mint Zrínyi és Gyöngyösi műveiben a *déli barokk*, az Urániában a *déli érzékenység* egészíti ki a sűrű északi hatást. Az Uránia öt Petrarca-szemelvénye az idealista líra magyar hagyományainak gyökérzetét táplálja.

Hankiss János

Sztárai Mihály sárospataki lelkészisége és ebbeli társai.

Míg Tormássy János azt tartja, hogy Sztárai sohasem járt Zemlénben,¹ addig ifjabb kortársa, Szombathi János az 1530-as évekről sárospataki lelkésznek tünteti fel.² Egy adat³ szerint Sztárai más lelkészek társaságában 1565-ben válópert igazított Sárospatakon. Eltérőleg azoktól, kik ezt az adatot e tárgyban teljességgel nem találták számbavehetőnek,⁴ de annál inkább ragaszkodnak a hagyományos mesék legtöbbjéhez, én belőle előbb csak föl-

¹⁷ Figyelemre-éltó, terjedelmes jegyzet magyarázza, amelyet a *Mémoires pour la Vie de François Pétrarque*-ből (I. 340) merít a kiadó (*Fr. Matthisson’s sammtliche Werke*, Wien, 1815. I. 283. L).

¹ Sárospataki Füzetek 1867. 52. l. (A danamelléki ref. egyházkerület története.)

² S. Szabó József: Debreceni és sárospataki papok a reformáció századában. 1916. 42. l.

³ Történelmi Tár 1900. 476. l.

⁴ S. Szabó József: i. m. u. o. Én ezt egészen természetesnek találok. Egy kőfal kiásott romjai egészen mást beszélnek egy archeológusnak, mint p. o. nekem.

tehetőnek,⁵ azután pedig figyelembe véve a régebbi pataki működésére vonatkozó tarthatatlan állításnak a magvát, nagyon is elfogadhatónak találtam,⁶ hogy ekkorra esik Sztárai sárospataki lelkészkedése. Különösen azért, mert lutheri iránya miatt éppen odaillett ekkor, Kopácsinak 1564-ben helvét iránya miatti eltávolítása után Sárospatak papjául. Azóta aztán annyira beleéltem magamat ennek valószínűségébe, hogy kéziratban veszteglő dolgozataimban már egyenesen bizonyosra vevém ezt az okiratilag mindeddig nem igazolt feltevést, mégpedig azzal is megtoldva, hogy a Perényi Gábor halálát nem-sokára követhette az ő onnan való eltávózása.

Sejtelmem, mint legtöbbször, ez alkalommal is valónak bizonyult. Az országos levéltár egyik irata, mely 1567. november 7-én kelt Sárospatakon,⁷ ekkori odaváló plébánosnak említi Sztárai Mihályt, egy másik pedig 1568 márciusában⁸ ugyanonnan való távozásáról és utóda választásáról beszél. Kétségtelen tehát ama régi állítás igazsága, hogy Sztárai követte Kopácsit a sárospataki elsőpapi állásban, csak hogy korántsem 1530 körül, hanem 1564-ben. És az is nyilvánvaló, hogy pataki hivatalának megszűnésére Sztárainál éppen úgy a lutheránus volta szolgált okul, mint negyedfél évvel előbb Kopácsinál a helvét iránya. A Perényi Gábor halála után akadálytalanul terjedhetett az ő birtokain is ez az irány és mindenesetre az elsők közé tartozott Sárospatak, ahol, mihelyt lehetővé vált, diadalra is juttatták.

Felhasználva az alkalmat, hozzácsatolom ez immár végérvényessé vált megállapításomhoz a XVI. századbeli sárospataki protestáns elsőpapoknak általam egybeállított sorozatát, mely az e tárggyal foglalkozó műben adottól több ponton különböző eredményt mutat fel, kiküszöbölve annak megállíthatatlan részleteit:

- Kopácsi István⁹ — 1564 nyárvége.
 Sztárai Mihály 1564—1568 tavaszéleje.
 (Czeglédi Ferenc?) 1568—1571.¹⁰
 Balsarátai Vitus János 1571 vége—1575 ápr. 7.
 (Szegedi Literáti István?)¹¹ 1575—1579.
 Czeglédi Ferenc 1579—1584.
 Kassai Császár György¹² 1584—1586.

⁵ Századok, 1908. 817. l. — „Kisebb dolgozatok... című kötetem (1910). 62. l.

⁶ Századok, 1918. 210. l.

⁷ Cam. Scep. Repr. Inf. et Inot. 1567.

⁸ U. o. 1568. márc.

⁹ 1549-ben ment Sárospatakra, de akkor még annyira nem volt mellette más pap, hogy a rektori állás is hozzá volt csatolva a lelkészihez. Mikor aztán Perényi Gábor elvette a tizedet a katolikusoktól, akkor történt meg a protestáns egyházközség nagyszabású berendezkedése, úgy 1555 táján.

¹⁰ Sztárainak egy ismeretlen volt az utóda, aki azonban könnyen lehetett Czeglédi.

¹¹ Balsarátai életében is itt hivataloskodott másodpapi minőségben. Nem bizonyos, de elhihető, hogy ő követte tisztében amazt, míg végül csúfosan kellett állását elhagynia.

¹² 1584 májusában már más töltötte be korábbi rektori hivatalát. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1911. 116. l.)

Gyarmathi Bíró Márton 1586(?)—1591 vagy 1592.¹³

Szegedi Ferenc¹⁴ 1591 vagy 1592—1593.

Pesti Gáspár¹⁵ 1593—1594 vége vagy 1595 legeleje.¹⁶

Tolnai Fabricius Tamás 1595 eleje—1599. febr. 2.

Miskolci Pintér Boldizsár 1599 tavasza—1600. márc. 15.¹⁷

Dr. Zoványi Jenő.

¹³ Iskolatörténeti Adattár, II. k., 42. l. szerint 1591-ben sárospataki pap volt. De hamarosan meghalt ezután. Az a Pastoris Ferenc, ki Debrecen város jegyzőkönyvében 1591-ben, mint sárospataki „minister“ néháként fordul elő (S. Szabó József: i. m. 48. l.), tényleg csak minister lehetett, nem pedig elsőpap.

¹⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1911. 150. l.

¹⁵ Elsőpapnak kellett lennie, mert Szilvásújfalvi Inre a Szikszai Fabricius Balázs latin-magyar szótárának 1597-i kiadása elébe ezévi júliusban írt s Krakкаи Demeter sárospataki rektorhoz és tanítványaihoz intézett előszavában, mint e mű első kiadójáról, azt is megemlíti róla, hogy csak nem rég boldogult meg, midőn „nálatok a Krisztus hajójának kormányrúdjánál ült“. Ez nem illik valami alsóbbrendű papi személyre, csupán az elsőpapra.

¹⁶ Ráth György: Graceci Horváth Gergely és Lam (Ambrosius) Sebestyén hitvitája. 1894. 52. l. Thüri Györgyöt is megteszi sárospataki papnak 1594-ről, de ennek semmi alapja nincs.

¹⁷ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 1927. 129. l.